

رادیکالیسم اسلامی در ایران معاصر

ابراهیم عباسی

عضو هیات علمی دانشگاه شیراز

سرشناسه | خراسانی، ابراهیم
 عنوان | رادیکالیسم اسلامی در ایران معاصر
 پدیدآور | ابراهیم خراسانی
 ویراستار | مهدی خراسانی
 مشخصات نشر | قم: دانشگاه مفید، ۱۳۹۶
 مشخصات ظاهری | ۴۶۹ ص.
 شابک | 978 - 964 - 8092 - 822 - 9
 وضعیت فهرست‌نویسی | فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات کتابخانه ملی
 (فهرست نویسی پیش از استاندارد)
 یادداشت | کتابنامه
 چاپ اول
 موضوع | ۱. اسلام و سیاست، ۲. فدائیان اسلام، ۳. اسلام و سیاست، ۴. اسلام‌گرایی - ایران، ۵. ایران - سیاست و حکومت.
 شناسه افزوده | الف. خراسانی، مهدی، ۱۳۵۸-، ویراستار
 ب. دانشگاه مفید
 ج. عنوان
 رده‌بندی کنگره | BP۲۳۱/ع۲ ر ۲ ۱۳۹۶
 رده‌بندی دیویی | ۲۹۷/۴۸۳۲
 کتابخانه ملی | ۲۸۰۸-۹۶-ن

رادیكاليسم اسلام در ايران معاصر |
ابراهيم عباسي |

ناشر | انتشارات دانشگاه مفيد |

طراح جلد | حسين خزايي |

ناظر چاپي | حسن عامري |

لبنوگرافي | ياس | چاپي | اشراق | صحافي | كوثر |

شابك | ۰۰-۸۲-۸۰۹۲-۹۶۴-۹۷۸ |

چاپي اول | پاييز ۱۳۹۶ |

شمارگان | ۵۰۰ جلد |

قيمت | ۳۰۰۰ تومان |

entesharat@mofidu.ac.ir |

قم - انتهاي بلوار شهيد صدوقي، دانشگاه مفيد |

تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۲۰۲۲۶ و ۰۲۵-۳۲۹۰۵۴۸۸ | نماير: ۰۲۵-۳۲۹۰۵۴۸۸ | كد پستي: ۳۷۱۶۹۶۷۷۷ |

تهران - خيابان حافظ جنوبي - خيابان كامران صالح - كوچه حسن شاطري - پلاك ۶ - دفتر دانشگاه مفيد |

تلفن: ۰۲۱۶۶۷۱۰۷۳۵ و ۰۲۱۶۶۷۱۰۷۳۴ | نماير: ۰۲۱۶۶۷۱۰۷۳۴ |

فهرست

۱۰	پیشگفتار
۱۵	مقدمه

فصل اول

اجتماع گرایی و سنت فکری رادیکالیسم اسلامی / ۲۹

۳۱	مقدمه
۳۴	مبانی فلسفی و جامعه شناختی اجتماع گرایی
۳۸	روش شناسی اجتماع گرایی
۴۰	الف- مفاهیم اساسی روش شناسی اجتماع گرایی
۴۰	اجتماع
۴۳	فضایل
۴۴	خیر
۴۷	خودروایی
۵۰	سنت
۵۱	ب- ظهور و افول سنت‌ها
۵۲	۱- ظهور سنت‌ها
۵۴	۲- عقلانیت سنت‌ها
۵۷	۳- گفتگوی سنت‌ها
۶۰	۴- افول سنت‌ها
۶۲	۵- احیای سنت‌ها
۶۴	ج- رادیکالیسم اسلامی به مثابه "سنت"

فصل دوم

رادیکالیسم اسلامی؛ تبارها و ریشه‌ها / ۷۱

مقدمه.....	۷۵
الف: مشروطیت: رقابت سنت فکری سلطنت اسلامی و مشروطه شیعی.....	۷۷
۱- مکتب شیخ مرتضی انصاری (۱۲۹۸-۱۲۱۴ق./۱۲۵۹-۱۱۷۸ش.).....	۸۰
۲- سیاسی شدن مکتب شیخ انصاری.....	۸۳
۳- مکتب شیخ انصاری و باستان‌گرایی.....	۹۴
ب: شیخ عبدالکریم حائری و باستان‌گرایی.....	۱۰۱

فصل سوم

مینه‌های پیدایی سنت فکری رادیکالیسم اسلامی / ۱۱۳

مقدمه.....	۱۱۷
باستان‌گرایی رادیکال.....	۱۱۸
غرب.....	۱۲۱
اصلاح‌طلبان شیعی.....	۱۳۳
بومی‌گرایی.....	۱۴۵

فصل چهارم

چیستی سنت فکری رادیکالیسم اسلامی / ۱۵۱

مقدمه.....	۱۵۵
الف: دهه ۱۳۲۰ بستر شکل‌گیری رادیکالیسم اسلامی.....	۱۵۶
ب: جمعیت فدائیان اسلام؛ ظهور و تحولات.....	۱۶۱

فصل پنجم

عقلانیت سنت فکری رادیکالیسم اسلامی / ۱۸۵

مقدمه.....	۱۸۹
الف: منابع عقلانیت رادیکالیسم اسلامی.....	۱۹۱
ب: رفتارشناسی رادیکالیسم اسلامی.....	۱۹۸
رادیکالیسم.....	۱۹۸
عمل‌گرایی.....	۲۰۰
بومی‌گرایی.....	۲۰۲
تفسیر و استخاره به قرآن.....	۲۰۲

۲۰۴	ایدئولوگ در برابر مرجع
۲۰۶	زدن یا فداکاری یا جهاد دفاعی (ترور و ارباب)
۲۲۰	ج: هستی شناسی رادیکالیسم اسلامی
۲۲۱	مکانیزم تفسیری انسان و جهان
۲۲۷	فرهنگ
۲۲۸	عدالت اجتماعی
۲۳۰	ایان و اقلیت‌ها
۲۳۳	سیاست و حکومت
۲۳۷	شاه و نهاد سلطنت
۲۳۹	نهاد قضاوت
۲۴۰	مجلس شورای ملی - قانون اساسی مشروطه
۲۴۲	وحدت اسلام
۲۴۴	نقد غرب و تجدد

فصل ششم

رادیکالیسم اسلامی، اسلام حوزوی و مشروطه‌خواهان / ۲۵۱

۲۵۵	مقدمه
۲۵۷	الف: رادیکالیسم اسلامی و اسلام حوزوی (قدم)
۲۵۹	۱- سنت فکری اسلام حوزوی (آیت‌الله بروجردی)
۲۶۵	۲- فدائیان اسلام و اسلام حوزوی
۲۷۷	ب: رادیکالیسم اسلامی و سنت فکری مشروطه‌خواهی
۲۷۹	۱- مشروطه‌خواهان فرهنگی و رادیکالیسم اسلامی
۲۸۳	۲- مشروطه‌خواهان و رادیکالیسم اسلامی
۲۸۵	آیت‌الله کاشانی و رادیکالیسم اسلامی
۲۸۵	اندیشه سیاسی آیت‌الله کاشانی
۲۹۰	آیت‌الله کاشانی و فدائیان اسلام
۲۹۳	جبهه ملی و رادیکالیسم اسلامی
۲۹۷	اتحاد جبهه ملی و فدائیان اسلام
۳۰۲	مجمع مسلمانان مجاهد و فدائیان اسلام
۳۰۶	سال ۱۳۲۹؛ اوج تکانی سیاسی و ائتلافی فدائیان اسلام
۳۱۸	اختلاف فدائیان با مصدق و کاشانی

فصل هفتم

بحران در سنت فکری رادیکالیسم اسلامی / ۳۳۳

۳۳۷	 مقدمه
۳۴۱	 الف: بحران
۳۴۱	 ۱- علل بحران
۳۵۲	 ۲- نشانه‌های بحران
۳۵۹	 ۳- روند بحران
۳۸۷	 ب: میراث‌داران
۳۸۷	 ۱- گروه شیعیان
۳۸۹	 ۲- حزب لامل اسلامی
۳۹۲	 ۳- هیأت‌های مؤتلفه اسلامی و اسلام انقلابی
۴۰۱	 نتیجه‌گیری
۴۲۱	 منابع و مآخذ
۴۳۳	 پیوست‌ها
۴۵۱	 نمایه

پیشگفتار

دهه بیست شمس، اسلام‌گرایی با رویکردی جدید و با تقویت نقش دین به صحنه سیاست ایران آمد. این بار نه علمای درجه اول، بلکه جوانان مذهبی - حوزوی و غیرحوزوی - کنش‌گر اصلی این حرکت بودند. آن‌ها سعی در سیاسی کردن دین به منظور پیشبرد اهداف خود داشتند. در واقع اسلام‌گرایی در این اندیشه طیف گسترده‌ای از پیدایش یک ذهنیت اسلامی تا تلاشی تمام عیار برای بازسازی جامعه مطابق با اصول اسلامی در بر می‌گرفت. در این بین، گروهی با اتخاذ رویکردی عمل‌گرایانه تفسیری آزادانه در این را ابداع نموده و به مقاومت شدید اندیشیدند. آن‌ها با بازخوانی جدید از معنویات اسلامی و توجه زیاد به قرآن به عنوان مهم‌ترین نص اسلامی، بر اجرای کامل شریعت تأکید نمودند.

«جمعیت فدائیان اسلام» به رهبری سید مجتبی نواب صفوی نماد اجتماعی این سنت فکری بود که نقطه مقابل رئالیسم یا واقع‌گرایی موجود در اسلام حوزوی دهه ۱۳۲۰ قرار گرفت و سنت فکری به نام رادیکالیسم اسلامی شکل دادند. اجتماع فدائیان اسلام از نظر تیپولوژی، خاص جامعه ایران بود. پایگاه طبقاتی آن‌ها در درون هیأت‌های مذهبی، شاگردان بازاری و برخی از قشرهای اجتماعی از جمله «لوطی‌ها» بود. میانگین سن آن‌ها در زمان تاسیس

جمعیت بیست و یک سال بود. ادبیات گفتاری و حتی نوشتاری‌شان، مملو از استعاره‌های نمادین در خصوص عدالت و رفع تبعیض و اجرای احکام شرع بود. آن‌ها در سنت فکری خود، اسلام را به‌عنوان یک آلترناتیو ایدئولوژیک نیرومند تفسیر نمودند که برای همه ابعاد زندگی برنامه داشت. تفسیر آن‌ها از رابطه‌ی دین و سیاست عبور از مرجعیت، پیوند رهبری مذهبی و سیاسی، ترور (جهاد دفاعی) در اسلام و وحدت اسلامی ابداعی نو بود، به نحوی که نه از نارسایی دین بر سیاست بلکه از حضور دین در حکومت سخن راندند و مانیفست خود را (رساله‌ی رهنمای حقایق) براین اساس ارائه کردند.

حزب ملل اسلامی، هیأت‌های مؤتلفه اسلامی در دهه ۱۳۴۰ و بعدها حزب جمهوری اسلامی، میراث‌داران آن‌ها بودند. هدف این کتاب بررسی ظهور این سنت فکری، مکانیزم‌های توسعه‌ی و عقلانیت آن‌ها، ارتباطات با دیگر سنت‌ها، بحران در این سنت فکری و احیاء مجدد آن در میان دو نیروی مذهبی مهم دهه‌ی چهل (هیأت‌های مؤتلفه اسلامی و حزب ملل اسلامی) می‌باشد. در این راستا کوشش شده است با استفاده از روش‌شناسی اجتماع‌گرایی مراحل پنج‌گانه فوق بررسی گردد. این روش‌شناسی با تأکید بر عقلانیت محیطی فرصت بومی اندیشی را فراهم می‌کند. این کتاب در اصل، رساله دکتری نگارنده در دانشگاه تهران بوده است. مایلم از تمام کسانی که در این راه به من کمک کرده‌اند تشکر کنم. بویژه استاد فرهیخته‌ام دکتر جواد فیرحی به سبب راهنمایی‌های بسیار ارزشمند و تشویق‌های مداوم که ترحم و علاقه‌ی دانشجویان علوم سیاسی را به دروس اسلامی و تحولات معاصر ایران جلب کرده است. ایشان بار دیگر پس از مرحوم دکتر حمید احمدی به توجیه به اندیشه‌های اسلامی - ایرانی را احیاء کرد. استاد فیرحی با حوصله و تواضع بسیار، تمام مراحل این پژوهش را راهنمایی کردند، سخاوتمندانه یاریم نمودند و همواره در انتظار انتشار این اثر بودند. از اساتید گرانقدر دکتر حمید احمدی و دکتر صادق زیباکلام سپاسگزارم که ضمن قبول مشاوره این پژوهش، منت نهادند و با مطالعه دست‌نوشته‌های اینجانب راهنمایی‌ها و توصیه‌های ارزنده‌ای

داشتند. آن‌ها مشوق دانشجویان در توجه به ایران و نگاه بومی به تاریخ کشور از طریق بازشناسی اسناد هستند و پیوسته سعی در شکستن قالب‌های کلیشه‌ای ذهن دانشجویان دارند.

با سپاس از اساتید داور، جناب آقایان دکتر زرگری‌نژاد، دکتر نقیب‌زاده، دکتر گل محمدی و دکتر خلیجی. این رساله در نگاهی متفاوت با دیدگاه دکتر زرگری‌نژاد به نگارش درآمد. او همواره منتقد من بود. دکتر حماد گل محمدی پیوسته برای خواندن این اثر در هر مرحله‌ای اظهار علاقه نموده، صبر و حوصله به خرج دادند. ایشان مجموعه اسناد فدائیان اسلام را تدوین و منتشر کرده بود. از دوستان نادیده‌ام دکتر محمدعلی حسینی‌زاده، دکتر سید محسن آل‌خوری و دکتر عبدالوهاب فراتی که به نوشته‌های آن‌ها از طریق دکتر فیروزی دسترسی یافتم نهایت سپاس را دارم. دکتر روح‌الله بهرامی، سخاوتمندانه اسناد نخست‌وزیری فدائیان اسلام را در اختیارم گذاشت. همچنین باید از دیگر اساتید دانشگاه جوان تاریخ و علوم سیاسی، مجموعه اداری کوی دانشگاه تهران که بیش از ده سال مرا همراهی کردند تقدیر فراوان داشته باشم.

حضور من برای گذراندن خدمت سربازی در مرکز اسناد انقلاب اسلامی فرصتی فراهم آورد تا از نزدیک با آرشیو ارزشمند این مجموعه آشنا شوم و مجموعه تاریخ شفاهی آنجا را به دقت واریسی کنم. شرمع به عیق در خصوص این موضوع با تدوین اسناد تصویری فدائیان اسلام از آنجا شروع شد. در آنجا دوستانی یافتیم که پیوسته مدیون آن‌ها خواهیم بود و از آن طریق با سایر مراکز اسنادی و مجموعه‌های تاریخ شفاهی آشنا شدم. این اتفاق منجر به تجدیدنظر اساسی در آموزه‌های صرفاً نظری و غربی علوم سیاسی من شد و مرا در نوشته‌هایم به دنبال اسناد، خاطرات و کتب تحلیلی اصیلی برد که دانشجویان علوم سیاسی کمتر با آن آشنا هستند. در این حوزه باید از دکتر غلامرضا خواجه سروی، دکتر اشرفی، آقای کردی، آقای میردار و آقای بسطامی نهایت سپاس داشته باشم. آن‌ها فرصت پژوهش را در این مجموعه با واگذاری

پروژه‌هایی برای اینجانب فراهم کردند. آشنایی من در این بین با رضا مختاری اصفهانی و داود قاسم‌پور از محققان تاریخ معاصر ایران غنیمتی بود که تا کنون ادامه دارد. برگ برگ این نگاره را با آن‌ها در میان می‌گذاشتم و تصحیح می‌کردم. حضور در گروه علوم سیاسی دانشگاه شیراز و مصاحبت با دکتر فرهاد قاسمی، دکتر بهرام اخوان کاظمی، دکتر سید جواد صالحی و دکتر سردارنیا باعث بررسی مجدد برخی گزاره‌های این پژوهش شد. همچنین باید از برادران، خواهرانم و خانواده محترم‌شان، همکاران نازنینم در سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران، کارشناسان اسناد و کتابخانه مرکز اسناد انقلاب اسلامی، سازمان اسناد ملی، مرکز اسناد ریاست جمهوری، مؤسسه یادگار بازرگان، محترم فدائیان اسلام یادکنم. بازماندگان فدائیان اسلام همواره با روی از من می‌پذیرفتند و حتی به سؤالات انتقادی من پاسخ می‌دادند. خانم نیره اشراقی همسر مرحوم نواب صفوی اطلاعات گران‌قدری در اختیارم نهاد. اما الله صفا از ارتباط داش‌مشتی‌ها و لوطیان با فدائیان اسلام گفت و مرحوم عکرمادی از تأثیرپذیری خود از این سنت فکری یاد کرد. مرحوم عزت‌الله سحابی از آن‌ها به احترام یاد می‌کرد. آن‌ها همواره منتظر انتشار این اثر بودند. این فرصت را دانشگاه مفید برای اینجانب فراهم کرد. باید از مدیر محترم انتشارات کتاب‌های ابوالفتحی و سایر همکارانشان نهایت سپاس را داشته باشم. از همه این عزیزان بابت کاستی‌های این کتاب پوزش می‌طلبم.

ابراهیم عباسی

زمستان ۱۳۹۵